

**ТРИКСТЕРЪТ КАТО ОБРАЗОВАТЕЛЕН ФЕНОМЕН ПРЕЗ ПОГЛЕДА НА
СТУДЕНТИТЕ ОТ ПЕДАГОГИЧЕСКИТЕ СПЕЦИАЛНОСТИ**

Румяна Иванова Карадимитрова

Университет „Проф. д-р Асен Златаров“ – 8010, Бургас, България

e-mail: r.karadimitrova@teacher.bg

**THE TRICKSTER AS AN EDUCATIONAL PHENOMENON IN THE VIEW OF
PEDAGOGY STUDENTS**

Rumyana Ivanova Karadimitrova

Assen Zatarov University – 8010, Burgas, Bulgaria, e-mail: r.karadimitrova@teacher.bg

ABSTRACT

The article looks into the image of the trickster as an aesthetically provocative stimulus for children, pupils and university students in the framework of a psychological and pedagogical study.

Key words: trickster, phenomenon

Различните народи са творили и продължават да творят литературни хумористични произведения, които са писани за деца, но се четат с интерес и от по-възрастни. Завладяващ като персонаж в тях е героят-трикстер. Трикстерът е умен и забавен хитрец, но повече или по-малко лишен от морални задръжки и в разрез с общоприетите норми често прибегва до хитрости и измами, за да постигне своите цели. [1] Да си хитрец (трикстер), което означава още измамник, лудетина, лъжец – това вече е израз на наличие на сбор от редица качества: изключителна изобретателност, трезвост, мъдрост, остроумие, чувство за ситуация, за добро и зло. Често хитреца се съревновава с противник и лесно го побеждава. Двете страни на състезанието се договарят при равни условия и въпреки това трикстерът е страната, която нарушава договора и прави за смях съобразяващия се с морала носител на притчообразното съзнание. [2]

Хитростта като превъзходство на разума над физическата сила, но и като неспазване на правилата, като не особено коректно и почтено възползване от добродушието или глупостта на противника, е характерен момент за т.нар. битови народни приказки като един късен етап от метаморфозите на културния герой. Предимството, победата и умението да се наложи вече е на страната на хитрия и практичен човек, на ловкия и пресметлив ум, който се съобразява повече със свои норми, отколкото със строгата детерминираност на морала. [3]

Най-често ролята на трикстер играят животни както в народните, така и в авторизираните приказки. В тях са включени различни основни мотиви – състезание без договор, състезание с договор, състезание по ум, нападение, наказание, надлъгване, отмъщение, налагане на воля. Пример за трикстер в българския фолклор е образа на лисицата (Кума Лиса).

Целта на проучването е да изследва студенти от педагогическите специалности за виждането им по отношение на трикстера като фолклорен и литературен герой. Анкетирани са 25 магистри от магистърска програма „Алтернативни педагогически технологии в ДГ и НУ“ в Университет „Проф. д-р Асен Златаров“ – гр. Бургас. Предложена им е анкета, която те попълват в рамките на един академичен час:

По-долу таблично са представени резултатите от етническата и възрастовата принадлежност на анкетираниите.

Табл.№1 Етническа принадлежност

Етническа принадлежност	<i>Българска</i>	<i>Турска</i>
Брой	24	1
%	96	4

Табл. №2 Възраст на изследваните

Години	23	24	25	27	30	32	34	37	38	42	44	45	47
Брой	3	4	5	4	1	1	1	1	1	1	1	1	1

Част от магистрите са се записали в този курс непосредствено след завършване на бакалавърската си програма, а останалите – след няколко години педагогически стаж

Табл.№3 Отговор на въпроса: Какво разбирате под израза „трикстерът – фолклорен и литературен герой“?

Отговори	<i>персонаж – измамник</i>	<i>герой, който лъже безобидно</i>	<i>друго – посочете.</i>
Брой	12	13	0
%	48	52	0

Двете основни тези – за персонажа като антагонист и/или като безобиден шегобиец, са почти равностойно представени, като с лек превес е втората група отговори.

Според изследваните студенти, в наши дни хитростта е част от стратегията за оцеляване, затова те се идентифицират с героя, от чиито лъжи не произтичат особени последици. От друга страна заговаря генерираната от векове предпазливост, тъй като съвременната действителност ражда много нарицателни имена и постъпки, нарушаващи хармонията във взаимоотношенията – кредитна измама, финансова пирамида, съзнателно негативно представяне пред общността, манипулирано поднесена информация и други.

Табл.№ 4 Посочете образи от фолклора и литературата, които според Вас можем да определим като трикстери. Обяснете защо.

Отговори	<i>а) Хитър Петър</i>	<i>б) Настрадаин Ходжа;</i>	<i>в) лисица (Кума Лиса)</i>	<i>г) други</i>
Брой	15	8	19	2
%	60	32	76	8

На този въпрос двама студенти (8%) не са отговорили, осем студенти са посочили само един отговор (32%) и петнадесет студенти (60%) са заградили повече от един отговор.

Най-много студенти са открили зоотрикстера в образа на лисицата като трикстер. Непосредствено след него е посочен Хитър Петър. Това са най-предпочитаните трикстери, защото произведенията, в които участват, са добре познати, а персонажите им винаги си служат с хитрини. Прякорът на Петър – Хитър, е значение на термина „трикстер“, което също е предпоставка за мнението на студентите.

Настрадаин Ходжа е еквивалент на Хитър Петър, но за турската литература и фолклор. Въпреки това той е посочен като трикстер от сравнително по-малък брой студенти. Причината се корени в етническото разделение. Поради тежките взаимоотношения на етносите в исторически контекст, българите съзнателно или не дискриминират този конкретен етнос, не са толерантни и имат чувство за превъзходство към него, което се отразява в двойно повечето гласове за Хитър Петър като трикстер, в сравнение с тези за Настрадаин Ходжа.

Друг посочен персонаж-трикстер е Кумчо Вълчо, който всъщност не е типичен трикстер. В отговор на въпроса „Защо?“, студентът е отговорил: „Той хитрува, за да се

хареса на Лиса или от глупост“. Недвусмисленото твърдение, че Кумчо Вълчо хитрува от глупост е индикатор за неразбиране значението на понятието трикстер.

На въпроса „Обяснете защо“ има разнообразни отговори. За Лисицата те са следните: „Тя планира действията си.“ – 44 г.; „Опитва да измами всеки герой от приказката.“ – 34 г.; „Възползва се от доверието, наивността и добрината на другите.“ – 37 г.; „Мами, за да е добре и да не работи.“ – 45 г.; „Хитра, лукава, търси изгода, опитва се с мили думи да измами събеседника си и да му вземе нещо или да го накара да направи нещо за нея.“ – 27 г.; „Хитрува за собствена облага“ – 47 г.; „Кума Лиса е образ, който свързваме с хитрост, интрига, лукавост. Тя често е причина за разногласия в произведенията.“ – 24 г.; „Лъже и мами за собствена облага, ощетявайки друг герой. Лъжите ѝ нанасят непоправими вреди. – 30 г.“; „Измамница, търсеца изгода.“ – 42 г.; „Чрез хитрост се опитва да достигне до целите си.“ – 27 г.; „Кума Лиса е символ на хитростта, отмъстителността, изобретателността, но често тя самата е надхитрявана.“ – 27 г.; Тя винаги е лукава, хитра. Пример е, че не винаги тези хора са успяващи.“ – 32 г.; „Действията им целят да облагодетелстват единствено тях самите.“ – 38 г.; „Опитва се да надхитри останалите и е доста лукава.“ – 27 г.; „Винаги надхитрява останалите герои.“ – 25 г.; „Тя е малко по-безобиден трикстер в сравнение с хората (трикстерите) на нашето време“ – 24 г.

Студентите свързват лисицата с образа на измамник. Тя е егоистичен хитрец, чиито действия са негативни и отрицателни.

Отговорите, свързани с Хитър Петър, са следните: „Човек, който постига целите си чрез хитрост.“ – 34 г.; „Лъже за своя изгода.“ – 37 г.; „Мами, за да даде на бедните.“ – 45 г.; „До някаква степен Хитър Петър е трикстер, но истинският трикстер, според мен, е животно.“ – 27 г.; „Хитрува – не за собствено облагодетелстване, а за да помогне на бедните.“ – 47 г.; „Хитър Петър е трикстер, защото си служи с лъжа и измама. Привлекателното в този герой е, че използва измамата за благородни каузи.“ – 24 г.; „Лъже, за да помага на бедните.“ – 42 г.; „Използва безобидни лъжи, за да надхитри другите.“ – 27 г.; „Образът му е на беден селянин, който се отличава с изключителна хитрост, мъдрост и находчивост.“ – 27 г.; „С хитрината си Хитър Петър доказва справедливостта, наказва лъжата и хитрините.“ – 32 г.; „Защото е лъжец.“ – 24 г.; „Умен и изобретателен човек.“ – 25 г.; „Хитрува и показва глупостта на опонента си.“ – 23 г.

Според отговорите на студентите Хитър Петър е трикстер, който по-скоро лъже безобидно, с цел да помогне на останалите. Независимо от възрастта и етническия си произход, те долавят социалния подтекст на постъпките му и ги одобряват.

Дадените отговори за Настрадаин Ходжа са следните: „Действията му целят да облагодетелстват единствено него самия.“ – 38 г.; „Той винаги иска да надхитри други хора, но всъщност самият той бива надхитрен.“ – 32 г.; „Лъже, за да накаже богатите.“ – 42 г.; „Настрадаин Ходжа е надменен скъперник. Бих го определила като трикстер, понеже използва лъжата и хиперболата в общуването с околните.“ – 24 г.; „Еквивалент е на Хитър Петър, но за турския етнос.“ – 47 г.; „Мами, за да накаже богатите“ – 45 г.; „Себеуважаващ се измамник“ – 44 г.

Разнообразни са отговорите на студентите на въпроса „Защо Настрадаин Ходжа е трикстер“? Тълкуването на трикстерската природа на персонажа е твърде произволно. [3] това се дължи на известната непълнота на персонажа откъм мотивация за конкретни постъпки

Вътрешнопротиворечивите отговори позволяват да направим следните изводи:

1.Трикстерската природа е оправдана и допустима като човешко качество и носи позитивен знак за носителя си, но зоотрикстерът се възприема почти изцяло като негативен образ.

2.Хитър Петър се възприема като носител на родовото начало и на българщината, затова неговите лъжи са социално обосновани и намират своето житейско оправдание. В повечето случай Настрадаин Ходжа, въпреки че е признат хитрец, не му е равностоен опонент.

3.Героят, с който повечето студенти се идентифицират и биха избрали да застанат на негово място, е Хитър Петър, който тук е носител на чертите на друг нарицателен герой – „Андрешко“ от едноименния разказ на Елин Пелин.

Табл.№5 Отговор на въпроса: С какъв синоним свързвате думите „хитрост“ и „хитрина“?

Отговори	а)остроумие, насмешливост	б)човек, който трудно се лъже;	в)изкусен, изобретателен човек	г)умен и лукав човек;	д) друго
Брой	8	2	15	11	1
%	32	8	60	44	4

Анкетираните, които са посочили повече от един отговор, са деветима на брой. Един от тях е посочил свой отговор – „ хитрост – с цел, хитрина – за забавление“.

Повечето анкетирани смятат, че думите хитрост и хитрина са синоними на изкусен, изобретателен човек, както и на умен и лукав човек. Тези определения се доближават до манипулативния персонаж. Според студентите хитрецът използва в своя изгода триковете си, за да постигне целите си. В думите хитрост и хитрина те влагат нотка на негативен елемент.

Табл.№6 Отговор на въпроса: Ако трябва да напишете биография на трикстера, какви собствени отговори ще дадете на следните биографични компоненти?

Отговори	Брой отговори	%
Кога и къде е роден	3	12
Семейна среда	8	32
Обстоятелства, които са го принудили да прибегва до хитрост	21	84
Кои могат да му бъдат приятели/съперници в различни житейски ситуации	9	36
Кои социални групи биха оценили неговите трикстерски умения	6	24

Седемнадесет анкетирани са посочили повече от един отговор. Най-голям брой студенти са избрали въпроса за обстоятелствата, които са го принудили да прибегва към хитрост. В известен смисъл отговорът на този въпрос може да се свърже с останалите възможности за избор - кога и къде е роден, семейна среда, кои могат да бъдат приятели/съперници и социални групи, оценящи уменията му.

Посочените от студентите книги/приказки, в които главен герой е трикстерът, са: „Пинокио“, „Приказки за Хитър Петър“, „Кума Лиса кръстница“, „Таралез и заек“, „Отишла баба за дренки“, „Снежанка“, „Кума Лиса и Косе Босе“, „Житената питка“, „Двеста и двадесет хитрини“, „Болен здрав носи“, „Лисицата и щъркелът“, „Том Сойер“, „Чичо Томовата колиба“, „Цар плъх“, „Ледената къщичка“, „Глупавият чорбаджия“, „Лисицата и гроздът“, „Алиса в страната на чудесата“, „Лисицата и таралезът“, „Трите прасенца“, „Наказаната лисица“, „Вълкът и седемте козленца“, „Червената шапчица“, „Котаракът в чизми“, „Ян Бибиян“.

Някои от техните персонажи изобщо не притежават трикстерски характер, но в замяна на това са находчиви, изобретателни, с мълниеносни реакции – все качества, които са типични за начина на действие на трикстера.

Направеното изследване, макар и непродължително по характер, позволява да направим следните обобщения:

За студентите от педагогическите специалности трикстерът е модел на поведение, който те биха могли да следват в определени житейски ситуации.

Като настоящи или бъдещи учители те отчитат, че досегашната им практика за работа с фолклорен или литературен герой е недостатъчна относно вникването в многоплановия образ на трикстера от поднесените в анкетата негови разновидности.

Проучването на образа на трикстера от гледна точка на неговите настоящи и бъдещи изследователи крие крие определен образователен потенциал, който предстои да бъде разгърнат в допълнителни собствени анализи.

Литература:

1. Рускова, Е., 1987: Поетика на смешното в българските народни приказки. Приказки за хитреци, София.
2. Филчев, П, 1981: Литература и детско-юношески театър, София.
3. Терзиева, М., 2008: Образът на трикстера и литературното обучение в предучилищна възраст, Международен симпозиум "Технологии и материали", Бургас, с.165-172.